

Aineistotehtäviin 7,8 ja 9

MARJA KESKITALO

Yleissivistystä vai sätkäpaperia? Vankileirikirjastot 1918

Keskitalo, Marja, Yleissivistystä vai sätkäpaperia? Vankileirikirjastot 1918 [General enlightenment or cigarette paper? Libraries in prison camps 1918]. Kirjastotiede ja informatiikka 5(2): 63—70, 1986.

At the end of Civil War the captured Reds were committed to prison camps for trial. In Spring 1918 an educational squad was established within the detachment responsible of captivity matters. The objective of the squad was to take care of the captives' spiritual sustenance. A clergyman and a few assistants were sent to each camp for the task. Library activity was also applied. The article presents data on activities in June-September 1918. At least 11 camps had a small collection of books, mainly given by private persons to the camps. The captives were mostly in charge of the collections. The majority of the books were religious; the purpose seems to have been to estrange the captives from socialist conceptions and to direct their attention to the idealistic ideology adhered to by the victorious Whites. Owing to the poor conditions in the camps only few captives used these reading materials; nor did the educational efforts bring about change in their social views. Instead, the sufferings in the camps deepened the cleft between Reds and Whites. The article is based on primary records in custody of State Archives.

Address: Annalankatu 11 B 18, SF-33710 Tampere, Finland.

1. Johdanto

Suomen kansalaissota 1918 oli historian ensimmäinen laajamittainen sota vallankumouksellista sosialismia vastaan — ja ensimmäinen siitä saatu voitto. Näkyvä osa kansalaissodan jälkiselvittelyä olivat vankileirit, joihin punavangit sijoitettiin odottamaan tuomitsemistaan. Vähintään 80 000 henkeä joutui kärsimään piikkilankaitojen sisällä pitemmän tai lyhyemmän ajan liasta, ahtaudesta, kuumuudesta, nälästä, janosta ja terrorin asteen saavuttaneesta kohtelusta. Ilmeisesti noin 12 500 punavankia saavuttikin muutamana kesän kuukautena matkansa pään vankileireillä. Suomalaisten vankileirien tarina kesällä 1918 kuuluu tähänastisten kansallisten murhenäytelmiemme huippuihin.¹

Vankien aineellisesta hyvinvoinnista ei pystytty kansalaissodan jälkitilanteessa huolehtimaan. Siitä huolimatta leireille pyrittiin järjestämään henkistä huoltoa. Toukokuun puolivälissä perustettiin Valloitetujen alueiden turvaamisoston yhteyteen erityinen sotavankien kasvatustulosasto. Sen päälliköksi tuli kirkkoherra Hannes Sjöblom.²

Tutkimuskohteenani on yksi Sotavankilaitoksen kasvatustulosaston toimintamuodoista, nimittäin kirjastotoiminta vankileireillä heinä—syyskuussa 1918. Tarkastelen kirjallisuuden ja kirjastojen osuutta vankien kasvatustyössä sekä kirjastotoiminnan syntyä ja käytännön järjestelyjä eri vankileireillä. Varsinaisena tutkimusongelmana on kirjastotoiminnan merkitys sekä voittajien että voitettujen kannalta. Oliko kirjastoilla mitään merkitystä vangeille? Miten kirjastotoi-

minta heijasti voittajien ideologiaa — valkoisen Suomen ajattelutapaa? Toteutuivatko sotavankien kasvatustöiden kirjastotoiminnalle asetamat tavoitteet? Näihin kysymyksiin pyrin vastaamaan. Vankileirikirjastojen syntyä ja toimintaa sekä kasvatustöiden tavoitteita olen selvittänyt Valtionarkistossa olevien kasvatustöiden asiakirjojen avulla. Kirjastojen merkitystä vangeille olen pohtinut lähinnä muistelmamateriaalin pohjalta.

2. »Väärään johdettujen mielten» uudelleenkasvatus

2.1. Vankien kasvatustyön organisointi, menetelmät ja tavoitteet

Vankien kasvatustyö leireillä organisoitiin siten, että kasvatuspäällikkö Sjöblom nimitti kuhunkin leiriin kasvatustöiden johtajan (papin), jolla oli alaisinaan kasvatustöiden johtajia (pappeja, maistereita, kansakoulunopettajia ym.). Kasvatustyön menetelmänä olivat jumalanpalvelukset (jotka määrättiin aluksi vangeille pakollisiksi), rippikoulun pito, kirjallisuuden levittäminen ja yleissivistävät esitelmät. Vangeille pyrittiin järjestämään myös voimistelua - tosin heikko ravintotilanne leireillä lienee estänyt tätä. Lisäksi vankeja varten perustettiin »Tosi Työhön» -niminen lehti.³

Aluksi kasvatuspäällikkö ilmeisesti yllärvioi leirien olosuhteet ja huoltomahdollisuudet. Tätä kuvastavat hänen ohjeensa kasvatustöiden johtajille:

»Kasvatustöiden toiminnassamme emme saa unohtaa sivukasvattajien tuhoisaa vaikutusta. Näin ollen meidän tulisi vaikuttaa siihen suuntaan, että korkeintaan 20 vankia asuisi samassa huoneessa, että nuorukaiset erotettaisiin vanhoista, hyvät pojat pahantapaista.»⁴

Vertailun vuoksi mainittakoon, että kesällä 1918 Suomenlinnan vankileirin eräissä kasarmien osassa kerrotaan asuneen 621 vankia 89,25 neliömetrin lattiapinta-alalla.⁵ Eräs vanki on kertonut asuneensa Lahden vankileirissä 42 neliömetrin huoneessa, jossa yöpyi 64 miestä.⁶

Kasvatustöiden tavoite oli kasvatuspäällikön mukaan »palauttaa väärään johdetut miehet kunnioittamaan Jumalaa, rakastamaan kotia ja synnyinmaata». Työn menetelmiä hän luonnehti sekä uskonnollisiksi että yleissivistäviksi, mutta uskonnolliselle toiminnalle oli hänen mukaansa annettava etusija.⁷

On huomattava, että kasvatuspäällikkö Sjöblom tunsu syvää vastenmielisyyttä punakaartilaisista ja sosialismista kohtaan. Ilmeisesti hän näki vankien kasvatustyön tarkoituksena uskonnol-

lisen kasvatustöiden ohella vapauttaa vangit sosialistisista näkemyksistä.⁸ Jo sodan aikana talvella 1918 valkoiset korostivat sotapropagandassaan, että he kävivät eräänlaista pyhää sotaa materialistista maailmankatsomusta vastaan Jumalan puolellaan.⁹ Sodan jälkeen valkoisten keskeinen toive oli sosialismin kirkon pois suomalaisesta yhteiskunnasta.¹⁰

2.2. Kirjallisuuden ja kirjastojen osuus vankien kasvatustyössä

Vankileirikirjastojen perustaminen ja »hyvän kirjallisuuden» levittäminen kuuluivat vankien kasvatustyön yleissivistäviin toimintamuotoihin.¹¹ Vangeille tuli jakaa »Raamattuja ja rakentavia lehtisiä». Sotavankilaitoksen kasvatustöiden johtaja teetti vangeille tarkoitettuja pieniä kursseja »joissa koetetaan kaikkia niitä asioita käsitellä, joista ilmeisesti monella suomalaisella on harhamieli».¹² Kasvatustöiden johtaja lähetti leireille kirjallisuutta nimeltä »Tarvitseeko työmies kristinuskoa», »Työmiehen isänmaa», »Luokkaviha» ja »Onnellinen mies». Näiden pohjalta tuli pyrkiä aikaansaamaan keskustelua.¹³ Vankileirien kasvatustöiden johtajilta saapuneiden viikkoilmoitusten mukaan kirjallisuutta jaettiin vangeille ja käytettiin esitelmien sekä keskustelun pohjana.¹⁴

Mitä sotavankien kasvatustyöstä huolehtivat sitten tarkoittivat käsitteellä »hyvä kirjallisuus»? Vankeja varten perustetussa »Tosi Työhön» -lehdessä todettiin, että »kirjojen kirja» oli luonnollisesti Raamattu, josta »suurimmat kirjailijajenrot» olivat ammentaneet. Niinpä myös kaunokirjallisuuden ymmärtäminen edellytti lehden mukaan Raamatun tuntemusta. Suurimmiksi kirjailijajenroiksi mainittiin Dante, Shakespeare, Milton, Goethe, Schiller ja Aleksis Kivi. Omasta kansalliskirjallisuudestamme oli lehden mukaan otettava huomioon Kalevala ja Seitsemän veljestä sekä Runebergin ja Topeliuksen teokset. »Oikeiden periaatteiden mukaan harjoitettuna» kirjallisuus oli lehden mukaan »paras itsekasvatustöiden keino».¹⁵

Kirjallisuus nähtiin siis ilmeisesti sekä välineeksi, jonka avulla kasvatustyöntekijät saattoivat kehittää vankien »yleissivistystä» että vankien itsekasvatustöiden keinoiksi.

Kirjastojen perustamiseen kasvatustöiden johtaja kehotti eri leirien kasvatustöiden johtajia jo kesäkuun alussa.¹⁶ Myös kasvatustyöntekijöiden neuvottelukokouksessa kesäkuun alkupuolella tehtiin päätös kirjastojen perustamisesta leireille.¹⁷ Mainittakoon, että Sjöblom kaavaili kirjastojen perustamista myös vankeja vartioiville sotilaille, koska »vankivartioina olemisen on sotilaille erittäin tylsentävää ja vaarallista siveelli-

sesti». Hän ei kuitenkaan saanut tarkoitukseen anomaansa määrärahaa, eikä hanke ilmeisesti toteutunut.¹⁸ Kirjastoasian edistymistä leireillä Sjöblom tiedusteli kiertokirjeen avulla.¹⁹

Kaikesta päättäen kasvatustyöntekijät kokivat kirjastotoiminnan ja kirjallisuuden levittämisen tärkeäksi toimintamuodoksi. He suunnittelivat jopa oman kustannusyhtiön perustamista, mutta hanketta ei toteutettu.²⁰

3. Käytännön kirjastotoiminta

3.1. Kirjallisuuden hankinta ja kirjavarat

Sotavankien kasvatustyötä vaikeutti varojen niukkuus.²¹ Sjöblom kehottikin leirien kasvatustoimintajia turvautumaan »yksityiseen hyväntekeväisyyteen» kirjallisuuden hankkimiseksi vangeille.²² Tarkoitukseen ei siis ilmeisesti ollut varattu erityistä määrärahaa.

Sotavankilaitoksen kasvatuosasto pani sanomalehtiin ilmoituksia, joissa se kääntyi yleisön puoleen saadakseen sotavangeille »hyvää kirjallisuutta».²³ Vangeille toivottiin lahjoitettavan Raamattuja, Uusia Testamentteja ja muuta kirjallisuutta; myös rahalahjoituksia kirjallisuuden hankkimiseksi pyydettiin.²⁴

Myös eräiden vankileirien kasvatustoimintajien kääntäytyivät sanomalehti-ilmoitusten avulla yleisön puoleen. Hämeenlinnan vankileirille toivottiin Raamattuja, Raamatun osia, uskonnollista tai »hyvää kaunokirjallista kirjallisuutta».²⁵ Tammissaaren vankileirille puolestaan toivottiin ruotsinkielistä kirjallisuutta sekä rahaa kirjallisuuden ja lehtien ostoon.²⁶

Rahaa kirjallisuuden hankkimiseen kerättiin myös muilla tavoin. Helsingin Johanneksen kirkossa järjestettiin tilaisuus, jossa kerättiin kolehti kirjallisuuden ostamiseksi sotavangeille sekä otettiin vastaan Raamattuja ja Uusia Testamentteja vangeille lahjoitettavaksi.²⁷ Turun vankileirillä kerättiin vangeilta kolehtia kirjojen ostoa varten.²⁸ Riihimäen leirillä järjestettiin »iltama vaihtelevalla ohjelmalla». Tulot menivät kirjaston hyväksi.²⁹

Kirjoja saatiin myös muuten kuin lahjoitusten avulla. Mikkelissä paikallinen työväenyhdistyksen kirjasto lainasi vankileirille »valikoituja teoksia» 70 kappaletta.³⁰ Hämeenlinnassa saatiin kirjastoseuralta »kaksi suurta laatikollista» kirjoja lainaksi.³¹ Turkuun ostettiin myös uusia kirjoja. Kustantajat myönsivät vankileirin kirjastoista 33 ⅓ %:n alennuksen.³²

Erilaisten kirjanhankintatapojen avulla saatiinkin kokoon pieniä kirjastoja. Heinäkuussa niitä oli ainakin seuraavilla vankileireillä.³³

<i>Leiri</i>	<i>Kirjamäärä</i>
Helsinki	ei tietoa
Lappeenranta	n. 200
Mikkeli	116
Riihimäki	n. 300
Tampere	n. 550
Viipuri	n. 400/500

Tietoa kirjastoista ja niiden kirjamääristä on myös syyskuulta:³⁴

<i>Leiri</i>	<i>Kirjamäärä</i>
Hämeenlinna	228 (huom. tarkoitettu vartiopataljoonalle)
Kuopio	n. 475
Lahti	640
Mikkeli	190
Riihimäki	250
Tammisaari	802
Tampere	1300
Turku	ei tietoa

Tällöin vankileireistä tuli siviilivankiloita ja kasvatuosaston työ virallisesti päättyi.³⁵

3.2. Kirjastojen hoito ja lainaustoiminta

Kirjastonhoitajina toimivat useissa tapauksissa vangit itse.³⁶ Tampereella tosin kirjastonhoitajana oli »eräs vartiopataljoonassa oleva sairaaloinen opettaja»³⁷ ja Lahdessa kasvatustalon apulainen, »eräs ylioppilas», toimi kirjastonhoitajana vankeja apulaisinaan.³⁸

Leirien kasvatustoimintajien lähettivät kirjastoistaan varsin tarkkoja tietoja kasvatuspäällikkö Sjöblomille. Niinpä kirjastojen lainaustoiminnastakin on tietoja. Riihimäen leirillä lainausjärjestelmänä oli »amerikkalainen Martti-järjestelmä», jonka runkona oli kaksiosainen puulaatikko. Toisessa osassa olivat kortit kirja- ja tekijänimien. Lainattujen kirjojen kortit siirrettiin toiseen osastoon ja lainaajan nimi kirjoitettiin kortin toiselle puolelle.³⁹ Monessa leirissä käytettiin lainauksen apuneuvoina kirjoja tai vihkoja, joihin merkittiin lainatut kirjat ja lainaajat.⁴⁰ Turussa vangit jättivät kirjastoon erityisen tilauslapun haluamista kirjoista.⁴¹ Viipurissa kirjastoa hoitava vanki apulaisineen kiersi »kopista» toiseen. Jokaiseen koppiin jätettiin muutama kirja ja otettiin mukaan edellisellä kerralla jätetyt, jo luetut kirjat, jotka siirrettiin viereiseen koppiin.⁴²

Kirjoja lainattiin ainakin Lahdessa ja Turussa vain sellaisille vangeille, jotka olivat jo saaneet tuomionsa. Perusteluksi esitettiin se, että muuten kirjojen takaisinsaaminen olisi ollut hankalaa.⁴³

Kirjastojen aukiolosta on säilynyt vain yksi tie-

to: Tammisaaren leirillä kirjasto oli avoinna joka päivä klo 13—15.⁴⁴

3.3. Kirjallisuuden laatu

Jo kirjojen hankinnassa korostui uskonnollisen kirjallisuuden osuus: pyydettiinhan yleisöä lahjoittamaan vangeille nimenomaan Raamattuja tai muuta uskonnollista kirjallisuutta.⁴⁵ Esim. Tampereen vankileirin kirjastosta noin puolet oli-kin syyskuussa uskonnollista kirjallisuutta.⁴⁶ Myös Riihimäen kirjastossa pääosan kokoelmasta muodosti uskonnollinen kirjallisuus. Leirin kasvatusjohtaja toivoikin, että kirjastoon saataisiin »vaihtelevampaa ja arvokkaampaa kirjallisuutta». Lisäksi vangit toivoivat enemmän ammattikirjallisuutta.⁴⁷ Tampereellakin vangit halusivat enemmän tietokirjallisuutta.⁴⁸

Mahdollisuuden eritellä tarkemmin erälle vankileirille hankitun kirjallisuuden laatua tarjoavat luettelot WSOY:n ja Arvi A. Kariston Turun sotavankileirille lähettämistä kirjoista. Luettelot käsittävät yhteensä 324 nimikettä, mutta ei voida sanoa, kuinka suurta osaa vankileirin kirjastosta luetteloiden kirjat mahdollisesti ovat edustaneet — kirjaston kirjamäärää nimittäin ei ole tiedossa. Kun luetteloiden kirjat jaetaan otsikon ja tekijän perusteella karkeasti eri sisältöluokkiin, saadaan seuraavanlainen (suuntaantava) tulos:

	lukum.	%
Kotim. kaunokirjallisuus	67	21
ulkom. kaunokirjallisuus	51	16
historia, muistelmat ja elämäkerrat	36	11
matkat ja maantiede	21	6
»käytännön opaskirjat»	38	12
uskonnollinen kirjallisuus	53	16
muut	58	18
	324	100

Kotimaisista kirjailijoista edustettuina ovat mm. Aho, Ivalo, Koskenniemi, Runeberg, Toppelius ja Siljo; ulkomaisista mm. Cervantes, Dickens, Goethe ja Lagerlöf. Mukana luetteloissa ovat myös esim. sianhoidon ja keittiökasvien viljelyn oppikirjat. Merkille pantavaa on kotimaisen kaunokirjailijoiden »kansallisen linjan» lisäksi se, ettei luetteloista löydy yhtään työväenliikkeeseen tai sosialismiin liittyvää teosta, eikä yhtään työläiskirjailijan teosta.⁴⁹

4. Kirjastotoiminta voittajien ja voitettujen kannalta

4.1. Vangin todellisuus — täijahtia ja alistumista

Oliko kirjastoilla vankileirien olosuhteissa vangeille mitään merkitystä? Vankileirien kasvatus-

johtajien ilmoituksissa mainitaan melko usein, että vangit ovat käyttäneet ahkerasti kirjastoa.⁵⁰ Täsmällisiä (?) lainauslukujakin on saatavissa Tampereen vankileiriltä: viikolla 30. 6.—7. 7. 1918 lainauksia oli »noin 500» (vankeja 6.797) ja viikolla 26. 8.—1. 9. 1918 lainauksia oli 386 (vankeja 3.780).⁵¹ Näistä luvuista voi päätellä, että kovin suuri osa vangeista ei kirjastossa asioinut. On kuitenkin syytä todeta, että viikkoilmoituksissa mainittujen lukujen ja asioiden paikkansapitävyyteen on syytä suhtautua epäillen: olosuhteet lienevät tehneet kaiken tarkan kasvatus-toiminnan tilastoimisen mahdottomaksi.⁵²

Vankien muistelmissa tulee esille se, että huono ravinto ja olosuhteet aiheuttivat apatiaa.⁵³ Esim. Suomenlinnassa suurin osa vangeista kykeni vain istumaan tai makaamaan, edes puhumiseen ei ollut voimia. Vankileirin arkipäivä oli täijahtia, odotusta ja alistuneisuutta.⁵⁴ »Täin tapossa kuluu hyvin aika ja se tuottaa jonkinlaista tyydytystä», on eräs Suomenlinnassa ollut vanki todennut.⁵⁵ Tärkeimpiä keskustelunaiheita vankien kesken oli ruoka.⁵⁶ Voi hyvin kuvitella, että vangit tuskin jaksivat olla kovin kiinnostuneita kirjastotoiminnasta.

Huomattakoon myös, että vangit eivät suinkaan suhtautuneet aina suopeasti kasvatus-työntekijöinä toimineisiin pappeihin. Esim. Tammissaarella vangit järjestivät kirkkolakon päästäkseen pakollisista jumalanpalveluksista.⁵⁷ Eräs Lahdessa ollut vanki onkin todennut papeista: »Heidän saarnansa olivat vankien henkistä rääkystä ja ottivat he tehtävänsä helvetillisen ivan ja härnäämisen kannalta.»⁵⁸ Erään kuolemantuomion saaneen vangin mukaan saarnamiehet tekivät tilanteen entistäkin kammottavammaksi veisaamalla virsiä »viimeisestä tuomiosta, tulisesta järvestä, madoista ja lohikäärmeistä».⁵⁹ Suomenlinnassa vangit suhtautuivat naureskellen pappiin, joka oli lähetetty veisaamaan heidän »sielujensa pelastukseksi», ja eräs vankina ollut filosofian tohtori voitti papin julkisessa väittelystä islamin ja luterilaisuuden paremmuudesta.⁶⁰

On tietenkin otettava huomioon, että muistelmien lähdearvo voidaan asettaa kyseenalaiseksi, ja vankien muistikuvissa heijastuu voitettujen katkeruus. Toisaalta kirkon ja sosialismin välillä oli jo kauan vallinnut juopa, jota kansalaisista vain oli syventänyt.⁶¹ Mielenkiintoiselta vaikuttaakin tässä valossa Tampereella vankien keskuudessa toimitetun kasvatus-työtä koskevan kiertokyselyn tulos: vankien mukaan kasvatus-työ oli »tärkeää ja hyödyllistä».⁶²

Joissakin tapauksissa vangit pyrkivät järjestämään myös omaa kasvatus-toimintaa. Esim. Suomenlinnassa työväenliikkeen veteraani Taavi Tainio piti luentoja »sosiologiasta ja sosialismin teo-

riasta». Huuomattakoon, että vankilassa ei ollut hänen tarvitsemaansa kirjallisuutta, joten hän joutui hankkimaan sitä vankilan ulkopuolelta.⁶³

Eräs Tampereen vankileirillä kasvatusapulaisena toiminut pappi kertoo muistelmissaan, että kirjallisuuden vastaanotto oli leirillä hyvin innostunutta. Hän tiedusteli vangeilta syytä moiseen lukuintoon, ja sai kuulla, että he tarvitsivat kirjoja sätkäpaperiksi.⁶⁴ Lisäksi vangit tarvitsivat paperia suolasillien ja muun ruoan kääreeksi.⁶⁵ Riihimäen kasvatusjohtaja mainitsikin kirjojen »kokolailla vähentyneen» vankileirin kirjastossa.⁶⁶ Oliko vankileirikirjastoilla merkitystä vangeille ainoastaan tällaisten tarpeiden tyydyttäjänä? Vangit kyllä osasivat lukea (vain n. 10 % heistä oli lukutaidottomia), joskin heidän sivistystasonsa oli hieman maan keskitason alapuolella.⁶⁷

Kasvatustyöntekijöiden mukaan vangit siis näyttävät osoittaneen ainakin jossain määrin kiinnostusta kirjastotoimintaa kohtaan. Kiinnostus ulottui Turun vankileirillä jopa niin pitkälle, että kirjastossa kokoontui kerran viikossa lukuupiiri kasvatusapulaisen johdolla; piiri luki »Luonnetta rakentamassa» — nimistä kirjaa ja keskusteli sen pohjalta.⁶⁸ On kuitenkin vaikeaa sanoa, mikä oli todellisuus huolellisesti täytettyjen viikkoilmoitusten takana. Eräs Tammisaaren vanki on arvioinut, ettei kasvatustyöllä ollut vangeille juuri mitään merkitystä — olosuhteet tekivät sen mahdottomaksi.⁶⁹ Muuan Suomenlinnassa ollut vanki onkin todennut (ilmeisesti kesäkuussa 1918): »Kaikki ovat meidät hylänneet. Ei toivon sädettäkään näy missään. Eivät edes papit enää käy katsomassa.»⁷⁰ Ilmeisesti parhaassakin tapauksessa vain pieni osa vangeista »hyötyi» kasvatustyöstä ja kirjastotoiminnasta.

4.2. Sielunhoitoa kurjuuden keskellä — voittajien näkökulma

Myös kasvatustyöntekijöiden asema oli vaikea. Mahdollisuudet vaikuttaa toiminnan olosuhteisiin eivät olleet kovin suuret, vaikka kasvatusjohtajat kiinnittivätkin viikkoilmoituksissaan huomiota vankien tukalaa tilanteeseen.⁷¹ Tilanteen vaikeutta kuvaa se, että kun vankileirit syyskuun 15. päivänä muuttuivat siviilivankiloiksi ja kasvatusosaston toiminta virallisesti päättyi, vain harvat papit — joista suurin osa oli ollut melkein vasta valmistuneita — halusivat enää jäädä henkisesti kuluttaviin työpaikkoihinsa.⁷² Pappien oli vaikeaa asennoitua vankeihin siten, että näiden mielet olisivat avautuneet kuuntelemaan sanomaa oikeudenmukaisesta ja armeliaasta Jumalasta, isänmaasta ja laillisesta yhteiskunnasta. Ja nälkäkuoleman partaalla oleville vangeille tällaisista asioista olikin vaikeaa kertoa.⁷³

Valkoiset olivat kansalaissodassa taistelleet valitsevan yhteiskuntajärjestelmän säilyttämisen puolesta.⁷⁴ Heidän katsomukselliset lähtökohdansa olivat syvällä runebergilais-snellmanilais-topeliaanisessa maaperässä. Valkoisten mukaan sodassa olikin ollut kyse idealistisen valkoisen ja materialistisen punaisen maailmankatsomuksen välisestä taistelusta.⁷⁵ Sodan päätyttyä ja aseellisten rintamien hävittyä jäi jäljelle punaisia ja valkoisia erottava mielipiderintama. Hahmottui eräänlainen poliittis-sosiaalinen kaksijakoisuus: käsitys valkoisista yhteiskuntaa rakentavina ja punaisista hävittävänä aineksena.⁷⁶

Sodan jälkeen valkoisten keskeisenä tavoitteena olikin sosialismin hävittäminen — tosin vankileirit eivät olleet tähän tehokas keino.⁷⁷ Myös kasvatustyö vankileireillä heijasti tätä tavoitetta: olivathan sen lähtökohtana, kuten edellä olevasta olemme nähneet, valkoisten katsomukset. Kirjastotoiminnankin taustana olivat valkoisten voittajien arvot: ehkäpä jo se, että kirjallisuudella (ja kirjastoilla) oli nähtävästi keskeinen sija vankien »yleissivistävässä» kasvatustyössä, voidaan nähdä osoituksena valkoisten runebergilais-snellmanilais-topeliaanisesta idealismista. Vankileireille hankittu, ilmeisesti etupäässä uskonnollinen kirjallisuus palveli voittajien ideologian levittämistä. Mitä tulee kirjastojen »yleissivistävään» merkitykseen, on selvää, että kirjastotoiminta oli yleissivistävää vain valkoisten tarkoitamassa mielessä.

Huomattakoon joka tapauksessa, että sotavankilaitoksen kasvatusosaston työ oli ainoa vähänkin merkittävä toimintamuoto, jonka avulla vankien henkisestä huollosta pyrittiin huolehtimaan.⁷⁸

5. Vankileirikirjastot — kasvatusta voittajien ehdoilla

Sotavankilaitoksen kasvatusosasto, joka perustettiin toukokuun puolivälissä 1918 huolehtimaan vankileireihin tutkintovankeuteen sijoitettujen punavankien henkisestä huollosta, piti kirjallisuuden levittämistä ja kirjastotoimintaa keskeisenä yleissivistävänä toimintamuotonaan. Kirjastoja syntyikin useille vankileireille; kirjat saatiin pääasiassa lahjoituksina. Kirjastonhoitajina toimivat usein vangit. Vaikka kirjojen laadusta ei ole paljon tietoa, vaikuttaa ilmeiseltä, että uskonnollisella kirjallisuudella ja kaunokirjallisuudella oli vankileirien kirjastoissa huomattava osuus.

Kirjastojen merkitystä pohdittaessa ongelmaksi muodostuu todellisuus kasvatusjohtajien kirjojen ja viikkoilmoitusten takana. Vaikuttaa siltä, että niiden antamiin tietoihin on syytä suhtautua kriittisesti, koska toiminnan olosuhteet lie-

Taulukko 1. Ilmoitetut vankimäärät eri leireillä tiettyinä ajankohtina sekä leirien suurimmat ilmoitetut vankimäärät

	7. 6.	1. 7.	1. 8.	15. 9.	Leirin suurin ilmoitettu vankim. ja sen ajankohta	
Helsinki	11 457	13 151	7 534	6 035	13 341	24. 6.
Turku	1 610	2 645	2 310	1 433	3 300	17. 6.
Hämeenlinna	11 286	9 618	4 248	1 924	11 482	18. 5.
Mikkeli	192	778	—	—	778	1. 7.
Kuopio	2 396	2 550	—	—	2 639	17. 6.
Viipuri	8 000	4 964	3 429	2 313	10 350	10. 6.
Vaasa	847	849	—	—	924	26. 5.
Oulu	634	743	—	—	n. 800	10. 5.
Tampere	6 865	7 188	3 928	3 622	7 710	24. 6.
Riihimäki	8 495	8 089	3 968	3 140	8 495	7. 6.
Tammisaari	7 391	8 477	5 754	(1 925)	8 689	27. 6.
Lahti	9 742	9 601	6 283	4 266	n. 10 900	22. 5.
Lappenranta	2 192	1 726	1 219	550	n. 3 000	19. 5.
Savonlinna	173	—	—	—	242	20. 5.
Rauma	212	—	—	—	212	7. 6.
Raaha	129	—	—	—	772	15. 5.
Toijala	546	70	—	—	556	20. 5.
Seinäjoki	120	54	—	—	120	7. 6.
Jyväskylä	312	—	—	—	312	7. 6.
Loviisa	92	—	—	—	92	7. 6.
Artjärvi	67	—	—	—	67	7. 6.
Pori	250	—	—	—	n. 700	23. 5.
Sortavala	802	700	—	—	yli 800	16. 5.
Nurmijärvi	50	—	—	—	50	7. 6.
Tornio	124	—	—	—	124	7. 6.
Kemi	64	—	—	—	69	15. 5.
Yhteensä	74 048	71 194	37 827	23 283		

(Huom. Luettelosta puuttuvat mm. Kokkolan ja Närpiön vankileirit.)

Lähde: Paavolainen 1971, 111.

nevät tehneet mahdolltomaksi kovin tarkan kirjoihin viemisen ja tilastoinnin. Voidaan kuitenkin päätellä, että vangit ovat tunteneet ainakin jonkin verran kiinnostusta kirjastotoimintaa kohtaan — tosin motiivina on voinut olla vaikkapa sätkäpaperin tarve. Vankien suhtautuminen kasvatustyöntekijöihin on usein ollut negatiivinen ja olosuhteet leireillä surkeat — jo nämä seikat huomioon ottaen ei liene uskallettua sanoa, että parhaassakin tapauksessa ilmeisesti vain pieni osa vangeista on »hyötynyt» kirjastotoiminnasta. Ehkä ei voida edes tietää, mikä oli todellisuus raporttien takana, mutta varmasti vangit ja kasvatustyöntekijät käsittivät tuon todellisuuden eri tavalla.

Kasvatustoiminnan keskeisenä motiivina oli ilmeisesti sosialististen näkemysten kitkeminen pois vangeista. Sosialismin hävittäminen oli kansalaissodan jälkeen yleisestikin ottaen valkoisten tavoitteena. Kaikesta päättäen kasvatustyöntekijät ovat nähneet kirjallisuuden ja kirjastot keinoksi taivuttaa punavangit kannattamaan valkoisten idealistista maailmankatsomusta — kunnioittamaan Jumalaa, rakastamaan kotia ja isänmaata, kuten kasvatustönsäön päällikkö Sjöblom asian määritteli. Vankien henkisten tarpeiden

tydyttämisestä tai heidän »yleissivistyksensä» kohentamisesta tuskin oli kyse, vaikka kirjastojen tarkoitukseksi määriteltiin toimia vankien kasvatustyön yleissivistävänä toimintamuotona. Ainakin valkoiset määrittivät yleissivistyksen omalla tavallaan. Sosialististen ajatusten hävittäminen vangeista ei myöskään kirjastotoiminnan — tai kasvatustyön ylipäänsä — avulla onnistunut. Vankileirien aiheuttamat kärsimykset vain syvensivät juopaa valkoisten ja punaisten välillä.

Hyväksytty julkaistavaksi 29. 5. 1986

Viitteet

¹ Paavolainen 1971, 13, 34, 270, 332, 337. Ks. myös taulukko I.

² Sama, 276.

³ Saarinen 1963, 316, 318—319.

⁴ Sjöblomin kiertokirje kasvatustoimintajille n:o 1 (5. 6. 1918) Vapaussodan arkisto II B: Sotavankilaitoksen kasvatustönsäön asiakirjoja. VA.

⁵ Paavolainen 1971, 272.

⁶ Suomen luokkasota 1928, 396.

⁷ Ks. viite 2.

- ⁸ Saarinen 1963, 317—318.
- ⁹ Manninen 1982, 155.
- ¹⁰ Paavolainen 1971, 338.
- ¹¹ »Suomen sotavankien keskuudessa tehdyn kasvatustyön pääpiirteet» Päiväämätön konsepti. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹² Sjöblomin kiertokirje kasvatustajille n:o 1 (5. 6. 1918) Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹³ Sjöblomin kiertokirjeet kasvatustajille: n:o 46 (19. 8. 1918), n:o 48 (21. 8. 1918), n:o 49 (21. 8. 1918). Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹⁴ Vankileirien kasvatustajien viikkoilmoitukset. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹⁵ Tosi Työhön 11/1918: »Lukemisesta».
- ¹⁶ Sjöblomin kiertokirje kasvatustajille n:o 1 (5. 6. 1918) Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹⁷ Pöytäkirja tehty Suomen sotavankilain kasvatustyöntekijäin ensimmäisessä neuvottelukokouksessa Helsingissä kesäk. 13. p. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹⁸ Sjöblomin kirje sotaministerille 7. 8. 1918 ja Sotasiaintoimituskunnan kirje Sjöblomille 10. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ¹⁹ Sjöblomin kiertokirje kasvatustajille n:o 18 (12. 7. 1918). Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ²⁰ Pöytäkirja kirjoitettu sotavankilain kasvatustajien ja apulaisten II neuvottelukokouksessa Hämeenlinnassa 3. p. heinäk. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ²¹ Saarinen 1963, 318.
- ²² Sjöblomin kiertokirje kasvatustajille n:o 1 (5. 6. 1918) Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ²³ Helsingin Sanomat ja Uusi Suometar 4. 6. 1918.
- ²⁴ Kotimaa 2. 7. 1918: »Muistakaa sotavankeja».
- ²⁵ Hämeen Sanomat 8. 6. 1918: »Kirjallisuutta sotavangeille».
- ²⁶ Hufvudstadsbladet 20. 6. 1918: »Arbetet bland krigsfångarna».
- ²⁷ Helsingin Sanomat 8. 6. 1918; Kotimaa 14. 6. 1918; Uusi Suometar 8. 6. 1918.
- ²⁸ Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 26. 6. 1918; Turun kasvatustajien viikkoilmoitus 16. 6.—22. 6. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ²⁹ Riihimäen kasvatustajien viikkoilmoitus 25. 8.—31. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁰ Mikkelin kasvatustajien viikkoilmoitus 29. 7.—4. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³¹ Hämeenlinnan kasvatustajien viikkoilmoitus 28. 7.—3. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³² Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 26. 6. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³³ Pöytäkirja Helsingin sotavankilain kasvatustason neuvottelukokouksesta 20. 7. 1918 Suomenlinnassa; Lappeenrannan kasvatustajien viikkoilmoitus 21. 7.—27. 7. 1918; Mikkelin kasvatustajien kirje Sjöblomille 16. 7. 1918; Riihimäen kasvatustajien ilmoitus 1. 6.—20. 7. 1918; Tampereen kasvatustajien kirje Sjöblomille 16. 7. 1918; Viipurin kasvatustajien kirje 13. 7. 1918 ja viikkoilmoitus 14. 7.—20. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁴ Hämeenlinnan kasvatustajien kirje Sjöblomille 23. 9. 1918; Kuopion kasvatustajien kirje Sjöblomille 21. 9. 1918; Lappeenrannan ja Lahden kasvatustajien kirjeet Sjöblomille 16. 9. 1918; Mikkelin kasvatustajien viikkoilmoitus 19. 8.—25. 8. 1918; Riihimäen ja Tampereen kasvatustajien kirjeet Sjöblomille 11. 9. 1918; Tammisaaren kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 9. 1918; Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 25. 9. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁵ Saarinen 1963, 323.
- ³⁶ Lahden kasvatustajien viikkoilmoitus 14. 7.—20. 7. 1918; Tammisaaren kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 7. 1918; Viipurin kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁷ Tampereen kasvatustajien viikkoilmoitus 28. 7.—3. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁸ Lahden kasvatustajien kirje Sjöblomille 19. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ³⁹ Riihimäen kasvatustajien ilmoitus 1. 6.—20. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁰ Kuopion kasvatustajien kirje Sjöblomille 15. 7. 1918; Mikkelin kasvatustajien kirje Sjöblomille 16. 7. 1918; Tammisaaren kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 7. 1918; Tampereen kasvatustajien kirje Sjöblomille 16. 7. 1918; Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 25. 7. 1918; Viipurin kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴¹ Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 25. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴² Viipurin kasvatustajien kirje Sjöblomille 13. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴³ Lahden kasvatustajien viikkoilmoitus 21. 7.—27. 7. 1918; Turun kasvatustajien kirje Sjöblomille 25. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁴ Tammisaaren kasvatustajien viikkoilmoitus 23. 6.—29. 6. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁵ Ks. s. 5—6.
- ⁴⁶ Tampereen kasvatustajien kirje Sjöblomille 11. 9. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁷ Riihimäen kasvatustajien viikkoilmoitus 18. 8.—24. 8. 1918 ja kirje Sjöblomille 11. 9. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁸ Yleiskatsaus sotavankien keskuudessa Tampereella toimitettujen kasvatustyötä koskevien kyselyiden vastauksiin. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁴⁹ Luettelot Turun sotavankileirille Karistolta 13. 7. 1918 ja WSOY:ltä 15. 7. 1918 saapuneista kirjoista. Turun sotavankileiri — pakkotyölaitoksen arkisto Ea 9: Kasvatustajille saapuneet kirjeet 1918. Sotavankileirien arkistot. VA.
- ⁵⁰ Lappeenrannan kasvatustajien viikkoilmoitukset 21. 7.—27. 7. 1918 ja 28. 7.—3. 8. 1918; Riihimäen kasvatustajien ilmoitus 1. 6.—20. 7. 1918; Tammisaaren kasvatustajien viikkoilmoitukset 23. 6.—29. 6. 1918 ja 30. 6.—6. 7. 1918; Viipurin kasvatustajien viikkoilmoitus 28. 7.—3. 8. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁵¹ Tampereen kasvatustajien viikkoilmoitukset 20. 6.—7. 7. 1918 ja 26. 8.—1. 9. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustason asiakirjoja. VA.
- ⁵² Paavolainen 1971, 277.
- ⁵³ Sohkanen 1967, 154; Suomen luokkasota 1928, 416.
- ⁵⁴ Tiitta 1983, 20, 32.

- ⁵⁵ Sohkanen 1967, 157.
⁵⁶ Suomen luokkasota 1928, 367; Tainio 1977, 238.
⁵⁷ Suomen luokkasota 1928, 377.
⁵⁸ Sama, 411.
⁵⁹ Sama, 453.
⁶⁰ Lassy 1933, 14; Lassy luennolla 1933, 17.
⁶¹ Paavolainen 1971, 278.
⁶² Yleiskatsaus sotavankien keskuudessa Tampereella toimitettujen kasvatustyötä koskevien kyselyjen vastauksiin. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustieteiden osaston asiakirjoja. VA.
⁶³ Tainio 1977, 249—250.
⁶⁴ Seppälä 1972, 91—92.
⁶⁵ Saarinen 1963, 323.
⁶⁶ Riihimäen kasvatusjohtajan kirje Sjöblomille 11. 9. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustieteiden osaston asiakirjoja. VA. — Ks. sivun 7 taulukot.
⁶⁷ Paavolainen 1971, 324—325.
⁶⁸ Selostus kasvatustieteiden toiminnasta Turussa. Laatinut Y. Sundholm 26. 7. 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustieteiden osaston asiakirjoja. VA.
⁶⁹ Paavolainen 1971, 277.
⁷⁰ Sohkanen 1967, 188.
⁷¹ Paavolainen 1971, 278; Saarinen 1963, 320—321; Kasvatustieteiden osaston viikkoilmoitukset 1918. Vapaussodan arkisto II B: SVL:n kasvatustieteiden osaston asiakirjoja. VA.
⁷² Saarinen 1963, 320, 323—324.
⁷³ Paavolainen 1971, 278.
⁷⁴ Rasila 1968, 153.
⁷⁵ Manninen 1982, 154.
⁷⁶ Paasivirta 1957, 230.
⁷⁷ Paavolainen 1971, 338.
⁷⁸ Sama, 279.

Lähteet

Arkistolähteet

- Valtionarkisto (VA)
 Sotavankileirien arkistot
 — Turun sotavankileiri — pakkotyölaitoksen arkisto:
 Kasvatustieteiden osaston (saarnaajalle) saapuneet kirjeet 1918

- Vapaussodan arkisto
 — Sotavankilaitoksen (SVL:n) kasvatustieteiden osaston asiakirjoja

Lehdet

- Helsingin Sanomat
 Hufvudstadsbladet
 Hämeen Sanomat
 Kotimaa
 Tosi Työhön
 Uusi Suometar
 (kaikki vuodelta 1918)

Kirjallisuus

- Lassy, Ivar, Suomenlinnan näköaloja v. 1918. Tov. Ivar Lassy muistiinpanoja. Puna-apu 1933: 6, s. 12—16.
 Lassy luennolla, eli kun punikkitohtori rökitti vankileirin pappia muhamedin uskon avulla. Puna-apu 1933: 6, s. 17—18.
 Manninen, Turo, Vapaustaistelu, Kansalaissota ja kapina. Studia historica Jyväskyläänsä 24. Jyväskylä 1982.
 Paasivirta, Juhani, Suomi vuonna 1918. Porvoo 1957.
 Paavolainen, Jaakko, Vankileirit Suomessa 1918. Hki 1971.
 Rasila, Viljo, Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Hki 1968.
 Saarinen, Eero, Papiston toimintaa vankileireillä vuonna 1918. Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirja 48—51, 1958-1961. Forssa 1963, s. 314—324.
 Seppälä, K. H., Muistot jäivät. Elämäni varrella talletettua. Tampere-seuran julkaisuja n:o 36. Tampere 1972.
 Sohkanen, Vilho, Punakaartilaisen päiväkirja. Hki 1967.
 Suomen luokkasota, Historiaa ja muistelmia. Toim. A. Halonen. Superior. Wis. 1928.
 Tainio, Tauno, Neljästi linnassa — neljästi eduskunnassa. Taavi Tainion ja hänen perheensä vaiheita. Jyväskylä 1977.
 Tiitta, Allan, Suomenlinnan sotavankileiri 1918—1919. Museoviraston rakennushistorian osaston julkaisu n:o 14. Hki 1983.